

Katrin Leppik

Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse nooremteadur

Foto: Lauri Kulpsoo

Hääldusmõtted 12

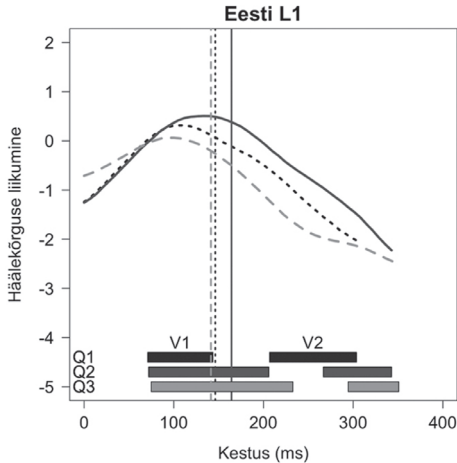
Mis teeb eesti keele vältete omandamise keeruliseks?

Eelmises hääldusmõtete loos arutlesime selle üle, kuidas õppijate emakeel mõjutab vokaalide omandamist. Kuidas on aga vältete omandamisega? Eesti keeles on kolmene vältevastandus, kus silpide kestuse muutudes muutub ka sõna tähendus, nt *sada krooni*, *saada kiri*, *saada rikkaks*; *tabalukk*, *Tapa linn*, *ei tohi tappa* või *kala*, *kalla õis*, *kalla vett*. Selline kolmene vältevastandus ei ole maailma keeltes laialt levinud. Suurem osa maailma keeli kasutab kahest vastandust (lühikene-pikk), kus pikkus seondub häälduse kestusega. Näiteks esineb selline vastandus soome keeles: *sytytä tuli* 'süüta tuli', *kova tuuli* 'kõva tuul'. Eesti keele vältesüsteem on aga kombinatsioon kestusest ja sõnameloodiast ehk intonatsioonist. Seekordses hääldusmõttes tutvume kõigepealt eesti keele välte olemusega ja vaatame seejärel, kuidas erineva emakeelega õppijad tajuvad ja hääldavad eesti keele välteid.

Välte olemus

Eesti keele vältesüsteemi on Oma Keeles varem kokkuvõtlikult kirjeldanud Nele Salveste (2012), tutvustades nii häälikuvälte-, silbivälte- kui ka taktivälteteooriat. Põhjaliku ülevaate eesti keele vältetega seotud uurimustest leiab raamatust „Eesti keele hääldus“ (Asu jt 2016).

Välte kirjeldamiseks tundub kõige paremini sobivat taktivälteteooria, mille kohaselt iseloomustavad välteid rõhulise ja rõhutu silbi kestussuhted, st esimese silbi kestus jagatakse teise silbi kestusega. Esimeses vältes on kahe silbi suhe nagu 2 : 3 (0,7), mis tähendab, et teise silbi vokaal kõlab pikemana kui esimese oma. Teises vältes on kahe silbi suhe nagu 3 : 2 (1,5),

Joonis 1. Eesti keelt emakeelena kõnelejate hääldatud vokaalikeskse malliga sõnade (nt **sada krooni**, **saada kiri**, **saada rikkaks**) rõhulise ja rõhutu silbi vokaalide kestused ja häälekõrguse liikumine kolmes vältes. Kumerad kontuurid näitavad häälekõrguse liikumist (I välde (Q1) – punktiirjoon, II välde (Q2) – pidev joon, III välde (Q3) – katkendlik joon). Vertikaalsed jooned märgivad häälekõrguse languspunkti ja hallid ribad joonise allosas rõhulise (V1) ja rõhutu (V2) silbi vokaalide kestusi (Leppik jt 2023)

nii et esimene silp kõlab mõnevõrra pikemana. Kolmandas vältes on kahe silbi suhe 2 : 1 (2) ehk esimene silp on kaks korda pikem kui järgnev rõhutu silp. Teisisõnu öeldes, rõhulise silbi pikenedes rõhutu silp lüheneb ja vastupidi. (Lehiste 1960) Kestuse muutumine on näha ka joonisel 1, kus on eesti emakeelega kõnelejate hääldatud vokaalikeskse malliga¹ sõnad ning nende sõnade rõhulise ja rõhutu silbi vokaalide kestused.

Lisaks silpide kestussuhetele on II ja III välte eristamisel oluline roll ka intonatsioonil ehk täpsemini öeldes häälekõrguse liikumisel. III vältes hakkab häälekõrgus langema juba rõhulise silbi esimeses pooles, kuid I ja II vältes hakkab häälekõrgus langema alles silbipiiril (Eek, Meister 1997) (vt joonist 1 ja võrdle vertikaalse joone asukohta silbipiiri suhtes).

Mida see kõik aga eesti keele õppija jaoks tähendab? Selleks, et hääldada eestipäraselt fraase nagu nt **sada krooni**, **saada kiri**, **saada rikkaks**, peab õppija muutma nii rõhulise silbi kui ka rõhutu silbi häälikute kestust (rõhuline silp pikeneb ja rõhutu lüheneb) ja pöörama tähelepanu häälekõrgusele, mis on oluline tunnus II ja III välte eristamisel. Väldete eristamine on tähtis, kuna välde muudab sõna tähendust. Õppija jaoks on ilmselt kõige keerulisem olukord, kus sõna kirjutatakse ühtmoodi, kuid sõltuvalt tähendusest ja käändest saab seda erinevalt hääldada, nt **selle kooli** vs. **seda kooli**. Enamasti ei ole eesti õigekirjas II ja III välde eristatud, ainult sulghäälikutega konsonandikeskse malli puhul viitab ka õigekiri sõna

¹ Vokaalikeskse malliga sõnades pikeneb esimese silbi vokaali kestus, konsonandikeskse malliga sõnades aga kahe silbi piirile jääva konsonandi kestus.

vältele, nt *tabalukk*, *Tapa linn*, *ei tohi tappa*. Esimeses vältes kirjutatakse lühikeste vokaalide vahele jääv sulghäälik tähtedega *g-b-d*, teises vältes *k-p-t* ja kolmandas vältes *kk-pp-tt*. Vokaalide ja ülejäänud konsonantide puhul on esimene välde kirja pildis tähistatud ühekordse tähega, nt *sada*, *kala*, kuid II ja III välde on mõlemad kirjutatud kahekordse tähega, nt *saada*, *kalla*. Selliste sõnade puhul selgub sõna välde lause kontekstist.

Eesti keele välted õppijate häälde ja tajus

Eesti keele välteid on uuritud vene, soome, jaapani, läti ja hispaania emakeelega õppijate häälde ja tajus. Sellest, millist rolli täidavad kestus ja häälekõrgus õppija emakeeles, sõltub ka see, mis õppijale eesti keele välte juures keeruliseks osutub. Seda seisukohta toetab ka tunnusehüpootees (McAllister jt 2002), mille kohaselt on õppijal raske tajuda tunnust (nt kestusvastandust või häälekõrguse muutust), mida tema emakeel vastanduse loomiseks ei kasuta. Sellisel tunnusel põhinevate vastanduste moodustamine võib õppijale raskust valmistada. Tundlikkuse vähenemise hüpooteesi (Bohn 1995) järgi aga ei saa alati seletada õpitavate kategooriate (või tunnuste) taju emakeele kategooriate ülekandega. Inglise keele õppijatega tehtud uurimused (Bohn 1995) näitasid, et vokaalide kuuldelisel eristamisel lähtusid õppijad kvaliteedierinevuste asemel hoopis kestusest. Õppijad toetusid kestusele sõltumata sellest, kas nende emakeel kasutas kestust kui vastandlikku tunnust või mitte ehk teisisõnu õppijate taju oli muutunud tundetuks kvaliteedierinevustele ning lähtus kestusest. Kuigi teise keele omandamist on uuritud juba aastaid, ei ole veel jõutud teooriateni, mis kehtiksid kõigi keelekombinatsioonide puhul ning suudaks kirjeldada ja ennustada kõikide keeleüksuste omandamist.

Vaatame aga lähemalt, kuidas häälde ja tajuvad erineva emakeelega õppijad eesti keele välteid. Kõige detailsemalt on uuritud vene emakeelega õppijate eesti keele häälde ja taju (vt nt Meister 2011). Vene keeles kasutatakse kestust rõhulisuse tähistamiseks, st rõhulised häälikud on pikema kestusega. Vene emakeelega õppijate kohta on leitud, et vokaalikeskse malliga sõnade kuulamisel eristasid nad I vältet II ja III vältest, kuid mitte II vältet III vältest. Vältete eristamisel lähtusid õppijad pigem kestuserinevustest kui häälekõrguse muutusest. Ka häälde valmistamisel õppijatele raskust II ja III vältete eristamine: II ja III välde olid mõlemad häälde II vältele ligilähedaste kestustega. Oluline on välja tuua, et

õppijate häälduses muutus välte muutudes küll rõhulise silbi kestus, kuid rõhutu silbi oma mitte. Samuti on leitud, et õppijate hääldust mõjutab kirjaviis, näiteks suutsid õppijad konsonandikeskse malliga sõnade puhul moodustada kolm erinevat kategooriat. Võib oletada, et õppijad on omandanud sulghäälikute vältehäälduse (nt **tabalukk**, **Tapa linn**, *ei tohi tappa*) ning kandnud selle malli üle ka teistele konsonantidele (nt **kala**, **kalla õis**, **kalla vett**) (Meister, Meister 2012, 2014a; Lippus jt 2009).

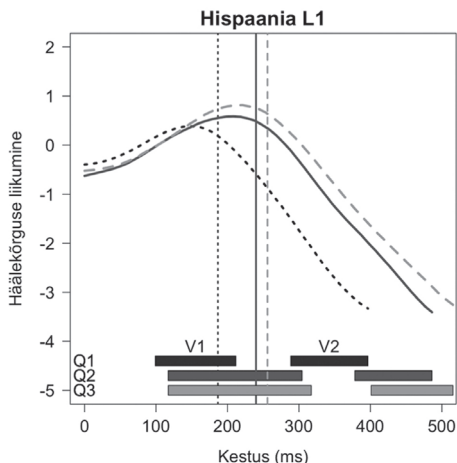
Soome keel on eesti keelega märksa sarnasem ning seal esineb kahene kestusvastandus. Vaatamata sellele on aga soome emakeelega õppijatele eesti keele II ja III välte eristamine keeruline ning II ja III välde hääldatakse pigem III vältega sarnaselt. Ka soome emakeelega õppijate hääldus tundub olevat mõjutatud õigekirjast: ainult sulghäälikutega konsonandikeskse malli puhul (**tabalukk**, **Tapa linn**, *ei tohi tappa*) moodustasid õppijad kolm eri kategooriat. Sarnaselt vene emakeelega õppijatega lähtusid ka soome emakeelega õppijad väldete kuuldelisel eristamisel pigem kestusest kui häälekõrguse muutumisest (Meister, Meister 2013, 2014a; Lippus jt 2009).

Läti keeles esineb samuti kahene kestusvastandus ning lisaks sellele on läti keeles kolm leksikaalset tooni, see tähendab, et häälekõrguse liikumine eristab sõnade tähendust. Läti emakeelega eesti keele õppijad moodustasid I ja II välte erinevate kestusmustritega, kuid II ja III välde olid hääldatud sarnaselt. Nii nagu soome emakeelega õppijad, moodustasid ka läti emakeelega õppijad edukalt kolm kategooriat sulghäälikutega konsonandikeskse malli puhul. Väldete eristamisel kuulmise järgi aga erinesid läti emakeelega õppijate tulemused soome ja vene emakeelega õppijate tulemusest, nimelt läti emakeelega õppijad toetusid rohkem just häälekõrguse muutumisele. (Meister, Meister 2014b, 2017; Lippus jt 2009)

Nii nagu vene keel, kasutab ka hispaania keel kestust rõhulisuse märkimiseks. Hispaania emakeelega õppijad olid nii kuulates kui ka häälduses edukad I välte eristamisel II ja III vältest, kuid neil ei õnnestunud II ja III välte eristamine. II ja III välde olid hääldatud sarnase kestuse ja häälekõrguse liikumisega (vt täpsemalt joonisel 2). Väldete eristamiseks muutsid õppijad rõhulise silbi kestust, kuid rõhutu silbi kestus jäi kõigi väldete puhul sarnaseks. (Leppik jt 2023) Õigekirja mõju hispaania emakeelega õppijate hääldusele ei ole veel uuritud.

Sarnaselt soome ja läti keelega on ka jaapani keeles kahene kestusvastandus. Vokaalikeskse malliga sõnade puhul eristasid jaapani emakeelega

Joonis 2. Hispaania keelt emakeelena kõnelejate hääldatud vokaalikeskse malliga sõnade (nt **sada** krooni, **saada** kiri, **saada** rikkaks) rõhulise ja rõhutu silbi vokaalide kestused ja häälekõrguse liikumine kolmes vältes. Kumerad kontuurid näitavad häälekõrguse liikumist (I välde (Q1) – punktiirjoon, II välde (Q2) – pidev joon, III välde (Q3) – katkendlik joon). Vertikaalsed jooned märgivad häälekõrguse languspunkti ja hallid ribad joonise allosas rõhulise (V1) ja rõhutu (V2) silbi vokaalide kestusi (Leppik jt 2023)

eesti keele õppijad I välde II ja III vältest, kuid II ja III välde mitte. Sarnaselt vene emakeelega õppijatega moodustasid ka jaapani õppijad konsonandikeskse malliga sõnu (**tabalukk**, **Tapa** linn, **ei tohi tappa**; **kala**, **kalla** õis, **kalla** vett) kolme erineva kestusmustriga, kuid õppijate III välde erines oluliselt emakeelsete kõnelejate hääldusest. (Meister jt 2015)

Vaadates kõiki neid erinevaid uurimusi ja nendesse kaasatud õppijaid, näeme, et üldiselt on eesti keele II ja III välde eristamine õppijate jaoks keeruline. Peamiselt on vältehääldust uuritud kestussuhete kaudu ning häälekõrguse liikumist on analüüsitud vaid hispaania emakeelega õppijatel. See, millise kestusmustriga II või III välde hääldatakse, sõltub õppija emakeelest. Tundub, et eesti keele õppijate jaoks on kõige lihtsam omandada sulghäälikutega konsonandikeskse malliga sõnade hääldus, kuna kolm pikkust on eristatud ka õigekirjas. Ka välde kuuldelse eristamise puhul nägime, et erineva emakeelega õppijad kasutavad erinevaid strateegiaid. Vältehäälduse teeb õppija jaoks raskeks see, et korraga tuleb tähelepanu pöörata mitmele tunnusele: nii rõhulise ja rõhutu silbi kestusele kui ka häälekõrguse liikumisele.

Viidatud kirjandus

- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras (toim) 2016. Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Bohn, Ocke-Schwen 1995. Cross language speech perception in adults first language transfer doesn't tell it all. – Speech perception and linguistic experience:

- Theoretical and methodological issues in cross-language speech research. Ed. by Winifred Strange. York Press, Timonium, MD, 278–300.
- EEK, Arvo, Einar Meister 1997. Simple perception experiments on Estonian word prosody: Foot structure vs. segmental quantity. – *Estonian prosody: Papers from a symposium*. Ed. by Ilse Lehiste, Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, 78.
- Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – *American Studies in Uralic Linguistics*. Ed. by Thomas A. Sebeok. Uralic and Altaic Series, vol. 1. Bloomington: Indiana University Publications, 21–82.
- Leppik, Katrin, Pärtel Lippus, Eva Liina Asu 2023. The perception and production of Estonian vowels and vocalic quantity contrasts by Spanish L1 learners. – *Ampersand* 11, 100147.
- Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2009. The tonal component of Estonian quantity in native and non-native perception. – *Journal of Phonetics* 37, 388–396.
- McAllister, Robert, James E. Flege, Thorsten Piske 2002. The influence of L1 on the acquisition of Swedish quantity by native speakers of Spanish, English and Estonian. – *Journal of Phonetics* 30, 229–258.
- Meister, Einar, Lya Meister 2013. Production of Estonian quantity contrasts by native speakers of Finnish. – *Proc. Interspeech*, 330–334.
- Meister, Einar, Lya Meister 2014a. L2 production of Estonian quantity degrees. – *Proc. Speech Prosody*, 929–933.
- Meister, Einar, Lya Meister 2014b. Estonian quantity degrees produced by Latvian subjects. – *Linguistica Lettica* 22, 85–106.
- Meister, Einar, Lya Meister 2017. Production of Estonian consonantal quantity contrasts by Latvian subjects. – *Linguistica Lettica* 25, 88–108.
- Meister, Einar, Renna Nemoto, Lya Meister 2015. Production of Estonian quantity contrasts by Japanese speakers – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 6 (3), 79–96.
- Meister, Lya 2011. *Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus.* (= *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 30.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Meister, Lya, Einar Meister 2012. The production and perception of Estonian quantity degrees by native and non-native speakers. – *Proc. Interspeech*, 887–890.
- Salveste, Nele 2012. Ikka need välted – no mida neist arvata. – *Oma Keel* 1, 19–28.